

ЧОЛОВІЧИ РИСИ ЖІНОЧОГО ОБЛИЧЧЯ УСПІХУ: ПСИХОЛІНГВАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОБРАЗУ ВОЛЬОВОЇ ЖІНКИ

MASCULINE FEATURES OF THE FEMALE FACE OF SUCCESS: PSYCHOLINGUISTIC REPRESENTATION OF THE IMAGE OF A STRONG-WILLED WOMAN

Шевчук З.С.,

orcid.org/0000-0002-9309-5517

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри української мови

Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті здійснено спробу аналізу лексем, що моделюють образ вольової жінки в межах концептуальних полів «Сім'я», «Освіта», «Кар'єра» (на прикладі текстів сучасної жіночої прози). Окреслено особливості лінгвістичного підходу до виокремлення мовних засобів, що окреслюють зміст стереотипних уявлень про жінку/чоловіка. Наголошено на взаємозв'язку з природною статтю та соціальним середовищем, що є фундаментальним підґрунтям у гендерних дослідженнях. Зазначено праці дослідників (Л. Ставицької, О. Горошко, О. Тараненка, О. Фоменко та ін.), які присвячених усебічному опису мови у зв'язку з феноменом статі, аналізу різнорівневих мовних засобів (лексико-семантичних груп) у процесі формування цілісної мовної картини світу. Виокремлено поняття гендерної ролі як нормативного різновиду поведінки жінки/чоловіка в суспільстві, що очікується та вимагається від неї/нього як від представника/-ці конкретної статі. Подано класифікацію лексем-характеристик в аспекті моделювання образу вольової жінки, що позначають: вольові якості (самодостатність, упевненість, сміливість, цілеспрямованість, наполегливість); рівень відповідальності (серйозність, виваженість); рівень вихованості; рівень інтелектуального розвитку (розум, освіченість, розумова обмеженість); мовленнєву поведінку (схильність до ведення монологу чи діалогу, схильність до балакучості, манера спілкування). Зафіксовано, що інтелектуальний складник репрезентує вольову жінку як розумну та освічену людину. Рівень вихованості експлікує сформованість т.зв. внутрішньої інтелігентності вольової жінки. Акцентовано, що частотними рисами характеру та поведінки під час моделювання образу вольової жінки є ділові якості (відповідальність, самовпевненість, незалежність) та комунікативна поведінка (уміння вести перемовини, схильність до відкритого спілкування).

Ключові слова: жінка, гендер, стереотип, гендерна роль, характеристика, лексема, ознака.

The article attempts to analyze lexemes modeling the image of a strong-willed woman within the conceptual fields of «Family», «Education», «Career» (on the example of modern women's prose texts). The peculiarities of the linguistic approach to distinguishing linguistic means that outline the content of stereotypical ideas about a woman/man are outlined. Emphasis is placed on the interrelationship with natural sex and the social environment, which is a fundamental basis in gender studies. The works of researchers (L. Stavytska, O. Horoshko, O. Taranenko, O. Fomenko, etc.) dedicated to a comprehensive description of language in connection with the phenomenon of gender, analysis of different-level language means (lexical-semantic groups) in the process of formation are indicated integral language picture of the world. The concept of gender role is singled out as a normative type of behavior of a woman/man in society, which is expected and required of her/him as a representative of a specific gender. The classification of lexemes-characteristics in the aspect of modeling the image of a strong-willed woman is given, denoting: strong-willed qualities (self-sufficiency, confidence, courage, purposefulness, perseverance); level of responsibility (seriousness, poise); education level; level of intellectual development (mind, education, intellectual disability); speech behavior (tendency to monologue or dialogue, tendency to talkativeness, manner of communication). It is recorded that the intellectual component represents a strong-willed woman as an intelligent and educated person. The level of upbringing explains the formation of the so-called internal intelligence of a strong-willed woman. It is emphasized that frequent traits of character and behavior when modeling the image of a strong-willed woman are business qualities (responsibility, self-confidence, independence) and communicative behavior (negotiation skills, tendency to open communication).

Key words: woman, gender, stereotype, gender role, characteristic, lexeme, sign.

Постановка проблеми. У свідомості носіїв кожної національної мови формується мовна картина світу, що корелює з гендерними нормами, ідеалами, стереотипами. Ці поняття репрезентують уявлення про особливості мовної поведінки чоловіків та жінок і виявляються у суспільстві за допомогою соціально-культурних ролей. Лінгвістичний підхід у дослідженнях гендерної поведінки статей спрямований на виокремлення ключових оцінних мовних засобів, які вказують

на соматичні, психічні та поведінкові особливості жінок і чоловіків та окреслюють зміст стереотипів у конкретному суспільстві, що певною мірою відображають гендерну культуру цього соціуму загалом. Омовлення образу жінки в лінгвістичній науці спричинене т.зв. «гендерним бумом» (за визначенням Л. Ставицької [12]) та ширшим впливом фемінності на рівні різних сфер життєдіяльності. Особливо цікавим у цьому аспекті є втілення та зіставлення понять «мужності,

вольового характеру» та «жіночності», з огляду на повну універсальність цих категорій, під час моделювання портрета сучасної жінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Характеризуючи людину як окрему особистість з позиції гендеру, дослідники наголошують на її взаємозв'язку з природною статтю та соціальним середовищем. Відтак фундаментальний характер гендерної лінгвістики розкриває та ідентифікує психологічні, соціальні та культурні відмінності між жінками та чоловіками. Образ жінки є одним із найактуальніших феноменів національної свідомості. Його множинні та варіативні репрезентації засвідчують численні розвідки науковців. На сьогодні є низка робіт (Л. Ставицької, О. Горошко, О. Тараненка, О. Фоменко та ін.), присвячених усебічному опису мови у зв'язку з феноменом статі, аналізові методологічних підходів із питань гендерології. Варто зазначити, що гендерні дослідження характеризуються яскраво вираженим міждисциплінарним характером, відтак багато досліджень у мовознавстві присвячені гендерному аспекті в дихотомії «жінка/чоловік» на різних мовних рівнях (праці Т. Денисової, В. Калько, Н. Карпенко, О. Левченко, Т. Сукаленко, А. Шахнюк та ін.). Наприклад, лексико-семантичні відношення одиниць на позначення осіб чоловічої/жіночої статі є предметом дослідження в розвідці О. Бондаренка. Т. Сукаленко ґрунтовно аналізує лексико-семантичні групи образних парадигм із компонентом жінка.

Образ сильної вольової жінки як складника цілісного мовного портрета в аспекті дослідження внутрішніх характеристик жінки досліджений недостатньо, що зумовило **актуальність нашої статті**.

Постановка завдання. Номен «жінка» є виявом етнопсихології українців, тому, на нашу думку, варто звернути увагу й на стереотипні особливості вияву цієї лексеми у зіставленні з гендерними ролями, які може виконувати жінка в тій чи тій сфері діяльності. Тому **мета нашої статті** – класифікувати та проаналізувати лексеми, що моделюють образ вольової жінки в межах концептуальних полів «Сім'я», «Освіта», «Кар'єра» (на прикладі текстів сучасної жіночої прози). Для реалізації зазначеної мети у роботі використано такі **методи дослідження**: описовий метод (для з'ясування значень досліджуваних одиниць і їхнього смислового навантаження в аналізованих текстових фрагментах); метод наскрізного виписування, зіставний метод (для порівняння значень, у яких ужиті оцінні

лексеми, що характеризують образ вольової жінки); контекстуальний аналіз (для виокремлення мовних та екстралінгвальних чинників, які репрезентують оцінні значення окреслених лексем-характеристик).

Виклад основного матеріалу. Опозиційні поняття «чоловік»/«жінка» є похідними від маскулінне/фемінне і відіграють важливу роль у стереотипізованих уявленнях суспільства про гендерні ролі кожної з біологічних статей. Оскільки чоловік і жінка належать до різних гендерних груп і виконують різні соціальні ролі, суспільство очікує від них певних моделей мовленнєвої поведінки. Чоловічий світ в українській лінгвокультурі є більш відкритим ззовні, тобто репрезентація образу чоловіка є більш визначеною, чіткіше оформленою змістовно і легше розуміється представниками обох статей. У жіночому світі є більше таємного, татуйованого для зовнішнього спостерігача, і ці нечисленні уявлення в багатьох аспектах є похідними від чоловічих за принципом протилежності [1, с. 31–32].

У контексті нашого дослідження важливе місце має «гендерна роль». Це один із видів соціальних ролей, набір очікуваних моделей поведінки для чоловіків і жінок. Сьогодні жінки і чоловіки виконують низку різноманітних ролей, наприклад, жінка виконує роль дружини, матері, доньки, керівниці тощо, натомість чоловік – роль батька, сина, колеги, співробітника та ін. Очевидно, що індивідуальні властивості, стереотипи масової свідомості і соціальні норми, як і наші уявлення про реальне, бажане і належне, ніколи не збігаються.

Загалом лексема «жінка» поєднує в собі знання про жінку як:

- істоту жіночої статі різного віку (від молодої до зрілої жінки);
- особистість, суб'єкт, що виконує різні соціальні ролі (донька, дружина, подруга та ін.) тощо [7, с. 116].

Ключові концептуальні поля моделювання образу вольової жінки охоплюють такі сфери, у яких цей образ репрезентовано найповніше, а саме: «Сім'я», «Освіта», «Кар'єра». За частиним критерієм в аналізованих текстових фрагментах авторки жіночих романів використовують переважно прикметники, які виконують описову, оцінну функцію, а тому дозволяють визначити властивості та характеристики жіночого вольового образу.

Вербалізацію ознак образу вольової жінки в межах зазначених концептуальних полів здійснено через уживання лексем, що позначають:

а) вольові якості (самодостатність, упевненість, сміливість, цілеспрямованість, наполегливість тощо). На позначення сильних вольових ознак вольової жінки частотністю відзначено лексеми *самодостатня, самовпевнена, смілива, незалежна, цілеспрямована, наполеглива* тощо. Характеристика самостійної жінки вербалізована ознаками *самодостатня* і *незалежна*: «Вона знаходить привід для веселоців там, де їх мало б хто шукав. Сама собі цікава й **самодостатня**, цінує простір свій та чужий <...>» [9, с. 198]; «Я стала іншою й пишалася цим! Більш **вільна, незалежна, сильна** й щасливіша, ніж та, колишня! І я дійсно пишалася цим! Почувалася інакшою. Жінкою!» [6, с. 100]. Зауважимо, що аналізовані ознаки формують семантичне поле «сильна жінка», що корелює з образом вольової жінки.

Візуалітивами, що репрезентують жінку із сильними вольовими якостями, в аналізованому текстовому корпусі найчастіше постають соматемами *очі, губи*, експліковані відповідними лексемами, що репрезентують ту чи ту манеру (*дивитися, усміхатися* тощо). Зокрема в описі самовпевненої жінки віднаходимо приклад уживання лексеми *посмішка*: «**Самовпевнена посмішка** миттєво сповзла, очі забігали, а на чолі виступили прозорі крапельки поту» [9, с. 255].

Стійкість і непохитність у досягненні своєї мети – домінантні риси вольової, а відтак сміливої, цілеспрямованої та наполегливої жінки. В аналізованих фрагментах зафіксовано вживання іменників (*сміливість, цілеспрямованість*) у складі складеного іменного присудка та прикметників (*наполеглива*), що маркують указані характеристики: «Якось я **набралася сміливості** й висловила Зойці своє незадоволення її махінаціями, крадіжками та перепродажем дефіцитних або рідкісних товарів» [5, с. 43]; «Хоча тепер грішу проти істини, це Наталя підіймала мене, вона завжди **вирізнялася цілеспрямованістю** <...>» [5, с. 17]; «Ти така **наполеглива**, якби я знала тебе гірше, могла б вирішити, що ти хочеш мене звабити, але, на жаль, це не так, ти просто схибнула на чистоті» [4, с. 124].

Заслуговує на увагу лексема *честолюбна*, уживана в значенні «досягти успіху відповідно до особистісних цілей у різних сферах життя». Подекуди амбіції вольової жінки стають причиною активізації та покращення діяльності. Таке честолюбство можна вважати позитивною рисою. Але здебільшого цю властивість трактують як негативну (*честолюбство* – один із гріхів у православі), якщо шлях до мети здійснено через аморальні вчинки: «– Любов не буває марною. Я тебе

не розумію... Вона, здається, справді не розуміла. І я припинив будь-які намагання вплинути на її **честолюбство**» [10, с. 82];

б) рівень відповідальності (серйозність, виваженість). Аналіз жіночого українського дискурсу засвідчує, що вказану ознаку репрезентують лексеми, які характеризують вольову жінку однаковою мірою як *відповідальну, серйозну*.

Відповідальність як особливу важливу рису жінки характеризує її з погляду ділових відносин, що є ознакою для побудови успішної кар'єри: «А **насправді** через пару місяців викликає мене слідчий і показує: прийшов поштою в прокуратуру лист, написаний власноруч ним, коханим. І в тому листі він усю провину покладає на мене як на **відповідальну** особу, що видавала накази і вказівки, а себе іменує не більше, ніж виконавцем. Ось так, подруго! А ти кажеш...» [6, с. 83–84].

Відповідальність – риса, притаманна вольовим і сильним жінкам. У наступному фрагменті характеристика *серйозна* влучно доповнена ознакою *зклопотана*, уживання яких засвідчує факт підходу до виконання будь-якої роботи з усією серйозністю: «– Прибираюся... – у воді по коліна. Та **зклопотана** вкрай, **серйозна** – усе те крісло від крові мие, ялозить по ньому долонькою» [4, с. 28].

Непримиренність – ще одна з базових ознак вольової жінки. В аналізованих текстових фрагментах ознака вживається з нейтральним значенням, почасти в опозиції *непримиренна/виважена*, що засвідчує вміння жінки «із холодним розумом» вирішувати певні питання, справи тощо: «Моя розумна доня – **непримиренна та водночас виважена**» [5, с. 58].

в) рівень вихованості. Уміння поводити себе в товаристві експлікує рівень сформованості т.зв. внутрішньої інтелігентності жінки. Мовними засобами – вербалізаторами цієї характеристики є лексеми з позитивним (*вихована, інтелігентна, чемна, порядна*) і негативним (*різка, іронічна, уїдлива, груба* (розм., у значенні «неввічлива»)) значенням, що характеризують вольову жінку у стосунках з чоловіками, друзями, колегами.

Риса характеру інтелігентність передбачає значення «освіченість, культурний рівень»: «Їй навіть шкода стало служницю, з вигляду, справді, жінку **інтелігентну**» [10, с. 207].

Характеристика *порядна* в аспекті моделювання образу вольової жінки репрезентує її стійку/чітку позицію, що водночас не корелюється з концептуальною системою сильної духом жінки, проте в аналізованих текстових фрагментах фіксуємо поодинокі описи: «Коли пізніше я запитав – чому, Саша з подивом зиркнула на мене: «Але ж

ти нас пригощав!» *Ха! Як порядна дівчина, вона поквапилася розрахуватись!»* [10, с. 16].

Традиційно архетип матері в етнолінгвістичному аспекті наділений позитивними рисами: доброта, лагідність, мудрість. Натомість натрапляємо на градаційне наростання прикметників із ядром *різка*, що модулюють образ вольової жінки, позбавленої лагідності (*іронічна, різка, уїдлива*). В антонімічному протиставленні вжито ознаку *вихована*: «*Вчителька англійської мови, що викладала в школі Майки. Така сама іронічна, різка та уїдлива, як мати, тільки вихована*» [4, с. 266].

Типовими в аналізованих текстах є описи рівня вихованості вольової жінки з негативною конотацією. Опис грубої, некультурної, неввічливої жінки вербалізовано через уживання іменника *грубість*, прислівника *грубо*: «*Було зрозуміло, що сестрі зараз тяжко і боляче, тому не можна на неї ображатися за грубість*» [13, с. 337]; «*Ти іноді з ним поводишся грубо, не лагідно. То стусанів надаєш, то привселюдно пошлеш під три чорти*» [13, с. 160];

г) **рівень інтелектуального розвитку (розум, освіченість, розумова обмеженість)**. Інтелектуальний складник, актуалізований в понятті *розум*, є важливим в аспекті моделювання образу вольової жінки як освіченої людини. Для репрезентації ерудованості в текстових масивах частотністю відзначено лексеми *розумна* та *мудра*. Ознака *розумна* передає значення: «<...> тямуща, кмітлива» [11, т. 8, с. 844]: «*Та й не личило їй, розумній жінці, уподібнюватись до тих, хто у всьому звинувачує москалів, як вона – Крутова*» [13, с. 322]. Характеристику *мудра* вжито на позначення «наділеної, обдарованої великим розумом; яка має значний життєвий досвід» [11, т. 4, с. 819]: «*Ба, яка мудра куркульська донька! – тицьнув пальцем у бік Варі Лупіков, вдоволено посміхнувся*» [13, с. 185].

Аналізований текстовий корпус засвідчує вживання лексем на позначення невисоких розумових здібностей жінки (*недалека, малоосвічена, нерозумна, дурна*). Ознака *недалека* виражає негативний конотативний смисл «розумово обмежена, нерозумна»: «*Чого доброго, вони ще подумують, що вона цілком недалеко, або навпаки, далека від усього того, що діється в Україні <...>*» [10, с. 113].

Відсутність освітнього рівня в описах таких жінок відображено за допомогою лексем *малоосвічена, нерозумна, дурна*. Про частковий освітній рівень свідчить уживання ознаки *малоосвічена*: «*Я жінка проста, малоосвічена, без претензій*» [6, с. 196].

Лексема *нерозумна* маркує різко негативну оцінку «розумово обмежена, тупа» [11, т. 5, с. 380]: «– *Ох, Іполите Вікентійовичу, – докірливо захитала голівкою Муся, – ви мені, нерозумній, на слово повірили і трьох невинних заарештували*» [6, с. 138]. Зауважимо, що такі слововживання малочастотні.

Характеристика *дурна* в аналізованих творах ужита в значенні «нетямуща, некмітлива». Таке слововживання характерне для розмовного мовлення. Часто в контексті ця характеристика вживається в опозиції *розумна/дурна* для інтенсифікації відтворюваної ознаки вольової жінки: «– *Мені з нею цікаво, – зізналася Варя. – Справді, вона трохи дивна, але розумна. – Розумна?! Та вона божевільна! Просто дурна! Ти мене соромиш перед людьми!*» [13, с. 118]. Загалом інтелектуальний складник, актуалізований в понятті *розум*, є важливим у зображенні вольової жінки як освіченої особистості.

д) **мовленнєву поведінку (схильність до ведення монологу чи діалогу, схильність до балакучості, манера спілкування)**. Характеристиками – репрезентантами аспекту *мовленнєва поведінка* є лексеми, що засвідчують схильність жінки до комунікації (*балакачуча*).

Традиційно активній за своєю природою жінці приписують балакучість. Д. В. Гамулець, досліджуючи гендерну репрезентацію в лексиці сербської мови, виокремлює загальні характеристики жінки: «Жінка теж, крім того, що вона є берегинею, має спокійний, лагідний характер тощо, може мати і певні негативні риси. За увесь час роду людського жінок постійно звинувачують у надмірній балакучості, схильності до пліткування тощо» [2, с. 56]. Гіперболізація балакучості жінки є її статичною ознакою. На підтвердження цього наведемо приклади: «*До того ж вона балакуча, може, усі сліпі такі балакучі, може, балаканиною вони компенсують зір?*» [5 с. 261].

На периферії вказаних характеристик розташовано ознаки «схильність до суперечок» (репрезентована лексемою *сварлива*), «допитливість» (репрезентована лексемою *допитлива*): «*Зараз він був схожим на детектива зі старих американських серіалів, який у скоєнні злочину підозрює всіх, окрім своєї сварливої дружини*» [5, с. 14]. Зокрема дослідниця В. В. Калько вказує на сварливість як одну із стереотипних рис жінки (ознака репрезентована прикметником *сварлива*) [128]. Сварливість вважають стереотипною ознакою жінки. На нашу думку, цей ряд варто доповнити ознакою *допитлива*: «*Міра до мене придивляється, вона дуже допитлива*» [5, с. 249].

Висновки. Образ вольової жінки в аналізованих текстових корпусах сформовано на основі трьох концептуальних полів «Сім'я», «Освіта», «Кар'єра» у межах яких виокремлено лексеми-характеристики, які вказують на: вольові якості, рівень відповідальності, вихованості, інтелектуального розвитку та мовленнєву поведінку жінки.

Аналізовані ознаки репрезентують різнопланове бачення жінки авторами сучасної української жіночої прози. Зокрема серед рис характеру та поведінки вольової жінки домінують ділові якості (самовпевненість, незалежність), риси вихованості (толерантна, привітна, чемна тощо) та ін. Ознака «комунікативна поведінка» засвідчує схильність жінки до ведення перемовин (монологу чи діалогу).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрійченко Ю.В. Мовні особливості динамічних змін у гендерних стереотипах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2020. № 45. Том 2. С. 31–33.
2. Гамулець Д. В. Гендерна репрезентація у лексиці сербської мови. *Вісник Львівського університету. Серія : Іноземні мови*. Львів : Львівський нац. у-т ім. І. Франка, 2014. Вип. 22. С. 233–240.
3. Гурницька Н. Мелодія кави в тональності сподівання : роман / передм. Н. Шевченко. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 256 с.
4. Денисенко Л. Відлуння : від загиблого діда до померлого : роман / передм. Г. Гузьо. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 320 с.
5. Денисенко Л. Нова стара баба; Забавки з плоті та крові : повісті / передм. Т. Трофименко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 272 с.
6. Іванцова М. Живі книги : роман / передм. О. Хвостової. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 320 с.
7. Кашуба З. С. Мовностилістичні особливості створення портрета успішної жінки (на матеріалі роману Г. Вдовиченко «Тамдевін». *Лінгвістичні студії молодих дослідників* : зб. наук. пр. учасників IV Міжнародних наук. читань «Лінгвістичні студії молодих дослідників», присвячених пам'яті проф. К. Ф. Шульжука. Рівне; Олмоць : РДГУ, 2014. Вип. 4. С. 115–118.
8. Лєсніченко Н.П. Типологія гендерних стереотипів особистості. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей)* : матеріали III міжрегіональної наук.-практ. конф., м. Харків, 26 жовтня 2019 р. / ХНПУ імені Г.С. Сковороди, Харків : Діса плюс, 2019. С. 153–157.
9. Печорна О. Грішниця / передм. М. Іванцової. 2-е вид., стереотип. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.
10. Роздобудько І. Гудзик : роман. Вид. 4-е. Київ : Нора-Друк, 2016. 224 с.
11. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
12. Ставицька Л. Мова і стать. *Критика*, 2003. № 6. С. 29–24.
13. Талан С. Розколоте небо. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 352 с.